

Ірина СПАТАР

**ІВАН ФРАНКО ТА ЕЛІЗА ОЖЕШКО: ВЗАЄМИНИ, РЕЦЕПЦІЯ,
ПЕРЕКЛАДИ
(НА МАТЕРІАЛІ ЛИСТІВ ІВАНА ФРАНКА ТА ЕЛІЗИ ОЖЕШКО,
ПЕРЕКЛАДЕНИХ МИХАЙЛОМ ВОЗНЯКОМ)**

У статті розглянуто взаємне листування Івана Франка та Елізи Ожешко, проаналізовано діяльність Івана Франка, результатом якої стали переклади творів Елізи Ожешко в українській літературі.

Літературознавчі та критичні статті Івана Франка, присвячені польській літературі, є вагомим джерелом пізнання становища літератури, напрямків розвитку, зв'язків та польського літературного процесу загалом, починаючи з найдавніших часів та закінчуючи сучасним Франковим періодом.

Франкові літературні розвідки часто друкувалися у польській пресі. Він не лише глибоко аналізував літературні явища, а й дав характеристику відомим польським письменникам. Це такі постаті, як Адам Міцкевич, Юліуш Словацький, Ян Каспрович, Адам Асник, Олександр Свентоховський, Болеслав Прус, Генрік Сенкевич, Марія Конопніцька, Еліза Ожешко. Цей ряд можна продовжувати й далі, проте наше дослідження стосується власне контактів Івана Франка та Елізи Ожешко. Іван Франко та Еліза Ожешко не були знайомі особисто. Їхнє спілкування було епістолярним і тривало протягом 1886-1888 років, склалося з шести листів Елізи Ожешко та п'яти листів Івана Франка.

Переклади листів Елізи Ожешко до Івана Франка та Івана Франка до Елізи Ожешко "Еліза Ожешко та Іван Франко у взаємному листуванні" були зроблені Михайлом Возняком і розміщені у книзі "З життя і творчості Івана Франка". Стаття, за словами автора, мала висвітлити листовні зв'язки Елізи Ожешко з Іваном Франком і показати, що польська письменниця цікавилася українською літературою¹. Контактам Івана Франка з польською літературою присвятив свої праці Григорій Вервес, в яких висвітлював питання про те, наскільки було корисним це спілкування двох письменників для їх творчості, для посилення українсько-польських літературних зв'язків².

Метою цієї статті є з'ясування того, що стало поштовхом до листування Івана Франка та Елізи Ожешко, як автори оцінювали письменницьку діяльність кожного, що зробив Іван Франко для поширення творчості Елізи Ожешко на Україні. Актуальність роботи полягає в тому, що вперше проводиться аналіз Франкової діяльності, результатом якої стали переклади творів Елізи Ожешко українською мовою. З допомогою листів можемо простежити й те, як знайомство Елізи Ожешко та Івана Франка відбилося на творчості письменників, як посприяло перекладу, а разом з тим і поширенню творів авторів на Україні та в Польщі.

---

¹ Возняк М.С. Еліза Ожешко та Іван Франко у взаємному листуванні // З життя і творчості І.Франка. – К., 1955. – С. 111.

² Вервес Г. Іван Франко. Спроба синтезу // Польська література і Україна. – К., 1985. – С. 196.

Еліза Ожешко першою написала листа до Івана Франка. З його поетичними творами та критичними працями польська письменниця ознайомилася зі шпальт польської преси. Іван Франко в той час був уже відомим та популярним у Польщі. У першому своєму листі Ожешко написала: "Я хотіла б знайти багато гарних і добрих слів, щоб прохати вас вибачити за сміливість, з якою забираю ваш час моїми справами і проханнями. Але в тому, що вона зародилася, обвинуватйте свої повісті, які натхнули мене великим довір'ям до вас і симпатією"³.

Еліза Ожешко відома не тільки в Польщі. Не маючи за плечима університетів та академій, ця жінка була висунута як одна з кандидаток на одержання Нобелівської нагороди. Демократичні тенденції польської авторки перегукувалися з тими традиціями світової філософської думки, які проповідували гуманізм і служіння народу, утверджували національну свідомість, підпорядковували власні інтереси загальним, виступали проти духовної анархії. Для Івана Франка такі погляди не були чужими, він добре знав поетичні та критичні праці письменниці, про що свідчить його лист-відповідь: "Ім'я Ваше, як чільної репрезентантки поступового й твердого духу в польській літературі, звісне мені віддавна. З великою розкішшю я читав Ваші оповідання з єврейського життя ("Eli Makower", "Meir Ezofowicz"), ваших "Pompańskich" і ваші пречудні образки "Z różnych sfer". Читав я дещо і з ваших теоретичних праць ("Kosmopolityzm i patriotyzm"), і хоч далекий від думки, що відповідно пізнав цілісність і глибину всієї вашої поетичної продукції, то все-таки сміло можу сказати, що на горизонті теперішньої польської белетристики ви являєтесь мені звіздою першої величини"⁴.

Незадовго до знайомства з Іваном Франком Еліза Ожешко зайнялася вивченням української мови, а разом з тим і літератури. З листа від 20 березня 1886 року довідуємося: "...ознайомлення з українською мовою не завдавало мені багато труднощів, бо я народилася в Гроденській губернії і більшу частину життя провела на селі, серед українського населення тамтешніх сіл, а знайомство з його мовою, а також моєї симпатії до нього сягають до перших світанків мого мислення і почування"⁵. Для того, щоб досконало та глибоко вивчити мову, побут і традиції нашого народу Еліза Ожешко звернулася з проханням до Івана Франка порадити їй підручники та довідкову літературу з граматики української мови та історії літератури, географії, історії України. Іван Франко не лише рекомендував польській авторці матеріали для навчання, а й вислав їх поштою. Еліза Ожешко повідомила Франкові, що має на меті "утворити рід української антології, складеної з повістей і новел у моєму перекладі, серед яких саме подам вашого "Беркута"⁶. На жаль, "Захар Беркут" у перекладі письменниці так і не вийшов. Справа в тому, що 1886 року польська авторка переклала три українські оповідання: "Два сини", "Сон" Марка Вовчка та "Лірник" Михайла Старицького. Ці переклади були гостро розкритиковані

³ Возняк М.С. Еліза Ожешко та Іван Франко у взаємному листуванні ... – С. 114.

⁴ Там само. – С. 115.

⁵ Там само. – С. 111.

⁶ Там само. – С. 112.

анонімним автором в одному з польських часописів ("Przegląd tygodniowy"), перекладачці зроблено зауваження у незнанні української мови. Це призвело до того, що Еліза Ожешко більше ніколи не поверталася до перекладу з української. "На дні" переклала молода приятелька письменниці Марія Семашко. Намір укласти антологію української літератури також не був реалізований. У листах відмічено кілька причин з цього приводу: посилення авторки на погане здоров'я, велику зайнятість і, звісно, цензуру. Григорій Вервес підкреслює, що відсутність належних зв'язків між Західною Україною і далеким Гродно, де жила Ожешко, брак відповідної літератури, а також те, що протягом 1886-1888 рр. вона була зайнята інтенсивною діяльністю, не дали змоги виконати задум⁷. Еліза Ожешко високо оцінювала українську літературу. Із її листів довідуємося, що вона прочитала Шевченкового "Кобзаря", збірник поезій і драм М.Костомарова, збірник "Народних оповідань" Марка Вовчка, дві повісті І.Нечуя-Левицького, "Чорну раду" П.Куліша, "Повію" Панаса Мирного, а також "Захара Беркута" й "На дні" І.Франка, а в листі від 8 квітня 1886 року писала: " Чим більше читаю, тим сильніше відчуваю дивну насолоду й поезію цієї літератури. Чиста вона, мов кристал, тепла, мов літній вечір, несподівано оригінальна, до жодної іншої відомої мені не подібна. Бракує їй, може, дещо широких просторів, і на її арфі не знайшла я ще всіх боків людського почуття. Отже, чи знаєте, що мені здається? Мені здається, що саме ви, шановний добродію, призначені влити більшу суму філософського елемента в неї, ніж досі вона має його, й розширити її психологічні обсяги. Роблю цей висновок з двох ваших повістей "Воа constrictor" і "На дні", що відзначаються дуже філософською і глибокою думкою"⁸.

Підтвердженням того, що Еліза Ожешко знала українську літературу, є її оповідання "Зимового вечора", стиль і манера письма та використання фольклорних джерел якого схожі до творів Марка Вовчка та І.Нечуя-Левицького. Григорій Вервес зазначає: "Про значення української літератури для Ожешко найяскравіше свідчить її оповідання "Зимового вечора" (1887), яке і своєю тематикою, і способом обробки життєвого матеріалу різко відрізняються від інших її творів того часу; воно і тематично, й ідейно співзвучне з оповіданням Франка "На дні" та "Ліси і пасовиська"⁹. Оповідання письменниці в драматичній обробці представив в українській літературі Михайло Старицький під однойменною назвою.

З творчістю Елізи Ожешко на Україні читачі ознайомилися наприкінці 80-х років завдяки перекладам творів польської письменниці, до появи яких долучився Іван Франко. До 1886 року твори авторки не були перекладені, про це свідчить лист Франка до Ожешко від 14 грудня цього року: "Чи не розгніваєтесь, шановна добродію, якщо й до вас звернуся з проханням – зробити честь моему виданню хоч маленьким твором вашого знаменитого пера? Правда, наші галицькі русини знають ваші праці з оригіналу, але мало хто з них знає вас, як приятельку нашого народу й нашого національного розвитку.

⁷ Вервес Г. Іван Франко. Спроба синтезу ... – С. 194.

⁸ Возняк М.С. Еліза Ожешко та Іван Франко у взаємному листуванні ... – С. 120.

⁹ Вервес Г. Іван Франко. Спроба синтезу ... – С. 197.

На сором також нашій, хоч убогій, літературі, жодного з ваших творів досі не переклали на нашу мову"¹⁰. Тому в 1887 році "не без участі Франка в "Бібліотеці найзнаменитіших повістей" "Діла" вийшла одна з кращих повістей Ожешко – "Низини"¹¹. Перші переклади малої прози письменниці також здійснені за його сприяння. Перекладачі, що зверталися до творів Ожешко, були тісно пов'язані між собою, а центром їхніх контактів став Іван Франко. Одним з перших перекладачів малої прози Елізи Ожешко в українській літературі можемо вважати Осипа Маковея, який у 1891 році, будучи помічником редактора газети "Діло", друкує переклад оповідання "А...В...С", а у 1898 в "Літературно-науковому віснику" – "Ані кусника", "Чи пам'ятаєш". О.Маковей підтримував дружні стосунки з Іваном Франком, поради якого він запам'ятав на все життя. Як перекладач Маковей працював дуже сумлінно, він неухильно керувався тим самим принципом, який у своїх критичних статтях і творчій практиці обстоював Франко.

Антін Крушельницький познайомився з Іваном Франком у 1899 році. Він співпрацював у редакції "Літературно-наукового вісника", а в 1900 р., на час відсутності І.Франка, вів за нього редакцію журналу. І.Франко був першим критиком, читачем і видавцем творчості А.Крушельницького. Вагоме місце в діяльності А.Крушельницького займає перекладацька справа. Він переклав твори таких польських авторів як Б.Прус, Г.Запольська, С.Пшебишевський. Не випадково взявся за переклад новели Е.Ожешко, реалізм і тенденційність якої, як і для Крушельницького, були основою творчості. Тісні контакти з І.Франком посприяли швидкому перекладові оповідання "Недоспівана пісня" (1899), крім того, писав відгуки на збірки прози і поезій О.Маковея, був дослідником творчості М.Коцюбинського, котрий здійснив переклад оповідання "Гадейко" у 1890 році, хоча Юлія Булаховська зазначає, що саме цей твір був перекладений значно раніше, не друкувався тільки тому, що польські твори в Галичині читалися в оригіналі"¹².

1895 року у Львові вийшов друком переклад новели Елізи Ожешко "Великий", зроблений О.Кониським. Олександр Якович Кониський – письменник, критик літератури, публіцист, перекладач – жив і працював у другій половині ХІХ ст., був високо оцінений Іваном Франком, як людина різностороння. Свою літературну діяльність розпочав з віршів, коротких оповідань та кореспонденції, яку часто друкував на сторінках різноманітних часописів. З першими прозовими творами Кониський виступив на початку 60-років, його твори мають переважно яскраво виражений антикріпосницький характер, своїм змістом та художньо-

¹⁰ Возняк М.С. Еліза Ожешко та Іван Франко у взаємному листуванні ... – С. 126.

¹¹ Вервес Г. Іван Франко. Спроба синтезу ... – С. 195.

¹² Булаховська Ю. Образи дітей в художній творчості Г.Сенкевича, Е.Ожешко і М.Кононіцької // Початкова школа. – 1994. – № 7. – С. 51.

стильовими особливостями відносяться до реалістичної, гостро соціальної прози. Кониський проявляє себе майстром короткого епічного жанру, вдається до оповідної манери викладу. Його герої часто є представниками народних мас. Такі риси стилю притаманні Е.Ожешко. Тому О.Кониський звертався до творів польської авторки, яка була близькою йому за поглядами на життя та реальним відображенням дійсності. Крім того, О.Кониський особисто переписувався з Е.Ожешко і допомагав поясненнями питань стосовно української мови. Про це згадує польська письменниця в одному з листів до Франка і говорить, що "Кониський згодився стати моїм словником"¹³. Треба відзначити, що О.Маковей, А.Крушельницький, О.Кониський, М.Коцюбинський були письменниками. Мотиви їхньої творчості є близькими до мотивів, висвітлених у новелах. Е.Ожешко. Жанри новели і фейлетону в ХІХ ст. були дуже популярними і часто друкувалися у періодиці. Іван Франко у статті "З останніх десятиліть ХІХ віку" писав: "Новела – се, можна сказати, найбільш універсальний і свобідний рід у літературі, найвідповідніший нашому нервовому часові, тому поколінню, що вічно спішиться і не має ані часу, ані спокою душевного, щоб читати многомовні повісті. В новелі найлегше авторові виявити найрізніші сторони свого таланту, блиснути іронією, зворушити нас впливом сконцентрованого чуття, очарувати майстерною формою"¹⁴.

Спільність тематики і проблематики малої прози в українській та польській літературах ХІХ поч. ХХ ст., де великої ваги набуває художня деталь, стала поштовхом до перекладу. Ця особливість творчого методу письменників-реалістів має пряме відношення до відображення яскравого живопису, колоритного слова, рельєфних зорових картин та створення цікавих реальних образів. "Писання з натури" – це прийом, який був характерний для Е.Ожешко. Її невеликі прозові твори відзначаються завершеною думки. Про це згадував і Ян Детко: "Саме новелістична практика Ожешко збагатила її авторську майстерність. Адже новела вимагала лаконічності, влучного опису, який би коротко, але досить глибоко дозволив змалювати людину, показати ситуацію, представити події"¹⁵.

Слід відмітити, що причинами зацікавлення малою прозою письменниці є тісна співпраця перекладачів під керівництвом Івана Франка, котрих останній знав особисто, писав рецензії та критичні відгуки на їхні праці. Іван Франко відіграв вагомий роль у популяризації творчості Елізи Ожешко, сприяючи перекладам творів письменниці. Таким чином, ми побачили ще один з напрямків діяльності великого вченого, письменника,

¹³ Возняк М.С. Еліза Ожешко та Іван Франко у взаємному листуванні ... – С. 128.

¹⁴ Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Т. 41. – К.: Наук. думка, 1984. – 524 с.

¹⁵ Detko J. Eliza Orzeszkowa. – Warszawa, Wiedza Powszechna, 1971. – S.105.

критика, філософа. Як відзначив Михайло Гнатюк, різні концепції літературної критики відображають і різні грані франкознавства¹⁶.

Спатар И.Н. Иван Франко и Элиза Ожешко: взаимоотношения, рецепция, переводы (на материале писем Ивана Франко и Элизы Ожешко, переведенных Михаилом Возняком)

В статье рассмотрено взаимную переписку Ивана Франко и Элизы Ожешко, проанализировано деятельность Ивана Франко, результатом которой стали переводы произведений Элизы Ожешко в украинской литературе.

Iryna Spatar. Ivan Franko and Eliza Ozheshko: relations, reception, translations (based on the materials of Ivan Franko and Eliza Ozheshko's letters, translated by Mychaylo Voznyak)

The mutual correspondence of Ivan Franko and Eliza Ozheshko is considered in the article. Ivan Franko's activities, and as a result of which many works by Eliza Ozheshko, translated in the Ukrainian literature, are also analyzed.

---

¹⁶ Гнатюк М. Іван Франко в літературно-естетичних концепціях його часу. – Львів, 1999. – С. 6.